ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಂಡು ಬಂದ ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಡಾ|| ರು.ಮ ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ

ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯು ವತಿಯಿಂದ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯು ಶಿಗ್ಗಾಂವ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿಗ್ಗಾಂವ, ಹುಲುಗೂರ, ಶಿಶುವಿನಾಳ, ಬನ್ನಿಯೂರ ; ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲೂಕಿನ ಗುಡಗೇರಿ ; ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಾಗಿನೆಲೆ ; ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕೇರೂರು, ಮತ್ತಿಹಳ್ಳಿ ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತುಗಳ ಅನ್ವೇಷಣೆಯನ್ನು ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕೈಕೊಂಡು ಹಲವಾರು ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳನ್ನು, ದೇವಾಲಯ, ಶಿಲ್ಪ, ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿಯಲಾಯಿತು.

ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಹಳೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳು (ಚಿಕ್ಕೇರೂರು, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹುಲಗೂರು), ಆ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು (ಶಿಗ್ಗಾವ), ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು (ಹುಲಗೂರು, ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ, ಬನ್ನಿಯೂರು), ಕ್ರಿ.ಶ. ೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಲಿಂಗ (ಚಿಕ್ಕೇರೂರು), ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಶಿವಲಿಂಗ (ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ, ಬನ್ನಿಯೂರು), ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ತೋರಣ ಫಲಕಗಳು (ಶಿಗ್ಗಾವ), ಕ್ರಿ.ಶ. ೯–೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಲಿಂಗ, ಭೈರವ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತಂಭ ನೀತಿಕಥೆಯುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳು, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆಯರು, ಹನ್ನೊಂದು ಮಂಗಳ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಾಸನ ಫಲಕ, ದಕ್ಷ, ತೋರಣ ಫಲಕ ಮುಂತಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು (ಹುಲಗೂರು), ಸೂರ್ಯ (ಬನ್ನಿಯೂರು), ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಅನಂತಶಯನ, ವೀರಭದ್ರ, ವೀರಗಲ್ಲು, ಸತೀಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯಗಳು, ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡು ಬಂದಿರುವುದು ಮಹತ್ವದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

ಅನ್ವೇಷಣೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮೂರು-ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಸಂಗಡ ಕಂಡುಬಂದ ಇನ್ನಿತರ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆಯಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವಾಗಲೀ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಮಾನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಅವುಗಳ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಭಾಗಗಳ ಆಕಾರ ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳು, ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರದ ನಮೂನೆ ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು

೧) ಶಿಗ್ಗಾವಿ : ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಅವಶೇಷಗಳು ಶಿಗ್ಗಾವಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶಾಲ

ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಳು ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. (ಚಿತ್ರ –೧) ಆ ನೆಲೆಯ ಮಣ್ಣನ್ನು ವಿವಿಧ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸುಮಾರು ೨–೩ ಮೀಟರ್ ಆಳದವರೆಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋಡಿದ ಗುಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಗೋಡೆಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಆ ಕಾಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿಯುಳ್ಳ ಕೆಲ ನಾಣ್ಯಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಎರಡು ಅಳತೆಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಗಾತ್ರ ೩೧ × ೨೦ × ೯ ಸೆಂ.ಮಿ. ೩೩ × ೨೦ × ೭ ಸೆಂ.ಮೀ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ.[1]

೨) **ಚಿಕ್ಕೇರೂರು :** ಈ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಬಳ್ಳಾರಮ್ಮ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾಯ ಮತ್ತು ಹೊರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಳತೆ ೩೭ × ೧೯ × ೯ ಸೆಂ.ಮೀ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಾಂಪೌಂಡ್ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಈ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೊರಬಂದಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೫೫ ರಿಂದ ೧೪ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ[2] ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಗಾತ್ರ ಮತ್ತು ನಮೂನೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೨-೩ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನೆಲೆಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು

೧) **ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ :** ಈ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೪ ರಿಂದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬ನೆಯ[3] ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಈಶ್ವರಗುಡಿ (ರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿ)ಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಈ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಅಲ್ಲಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಕೆರೆ ದಂಡೆಯ ಕಡೆ ಮುಖಮಾಡಿದೆ. ಮತ್ತು ಅದರ ಶಿಖರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾರೆಯ ಹೊದಿಕೆಯಿದೆ (ಚಿತ್ರ ನಂ. ೨-೩). ಇಟ್ಟಿಗೆ ಮತ್ತು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದು ಹೊರನೋಟದಲ್ಲೇ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಳ ಅರ್ಧಭಾಗ ಮಣ್ಣಲ್ಲಿ ಹೂತಿರುವದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೧೪ರ ಇಲ್ಲಿಯ ದತ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ[4] ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಗುಂಡೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಿಖರದ ಮೇಲೆ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತೂಪಿ - ಕಳಸ ಲಕ್ಷಣಗಳು ತಿಳಿಯದಾಗಿದೆ. ಆ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಎದುರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಗರ್ಭಗೃಹ–ಶಿಖರ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದ್ದು ಉಳಿದ ಭಾಗ ಕಪ್ಪು ಶಿಲೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಸಭಾ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಅದರ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಹೊರಮೈಯ ಮೇಲಿನ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಕೆಳ ನಮೂನೆಯಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಒಂದೊಂದು ಮೈ ಮೇಲೆ ಎರಡೆರಡು ಹಿಂಚಾಚು ಮತ್ತು ಮುಂಚಾಚುಗಳಿವೆ. ಅದರ ಮೇಲಿನ ಚೌಕಾಕಾರದ ಶಿಖರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎಂಟು ಸಾಲಿನ (tier) ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿವೆ. ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆ ಅದರ ಗಾತ್ರ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತ ಹೋಗಿದೆ. ಶಿಖರದ ಒಂದೊಂದು ಮುಖದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ತರದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನಿಂದ ಮೇಲಿನವರೆಗೆ ಅರ್ಧ ಗಂಭಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹಾಗೆ ಚಿಕ್ಕ ಹಿಂಚಾಚು ಮುಂಚಾಚುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಖರದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಕನಾಸಿ ಅಥವಾ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಗೂಡನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಚಿತ್ರ ನಂ. ೪). ಆದರೆ ಶಿಖರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾಳು ಮಣ್ಣನ್ನು ಸಭಾ ಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂಕಣಗಳ ಮಾಳಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕಲಾಗಿದೆ.

---

1 K.I., I 15, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, E.I.III, P. 212-13 ; E.I. VII, P.201 and 212 ; ; E.I., XIII : P. 170, 12-15 ; E.I., XXXIII P. 317-23

2 E.I., XXXIII P. 131-33 ಮುಂತಾದವು.

3 K.I., IV, 1 to 9

4 K.I., IV. 3

ಚೌಕಾಕಾರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗರ್ಭಗುಡಿಯು ಒಳಗಿನ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಎತ್ತರದ ಶಿಲೆಯ ಅರ್ಧ ಗಂಬಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ಗೋಡೆ ೨.೭೩ ಚದರ ಮೀಟರ್ ಇದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸುಂದರ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಆಕಾರದ ಶಿವಲಿಂಗವು ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಡಿಗಳ ಗೆರೆಗಳು ಬಾಣ ದಂತೆ ಎರಡು ಸಮಾಂತರ ಲಂಬಕೋನದ ಗೆರೆಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಗಡೆ ಇಳಿದು ಉಡಿದಾರದಂತೆ ಶಿವ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ (ಚಿತ್ರ ೫). ಆ ಶಿವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ತದನಂತರಕಾಲದ ಬೃಹತ್ ಪೀಠವಿದೆ. ಗರ್ಭ ಗುಡಿಯ ಶಿಲೆಯ ಛತ್ತು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಅದರ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟು ಎತ್ತರ ವಾಗಿದ್ದು ಅವು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ಚೌಕಾಗಿದೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಕಟ್ಟೆಯನ್ನು ಬಲಗಡೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಎರಡೂ ಬಾಗಿಲು ಪಟ್ಟಿಗಳ ಮೇಲೆ ಸರಳವಾದ ಮೂರು ಶಾಖೆ ಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಚೌಕಟ್ಟುಗಳ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕ ಟ್ಟಿನ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿವೆ. ಅದರ ಬದಿಗಳ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ಗೂಡುಗಳಿದ್ದು ಎಡಗಡೆಯ ಗೂಡಿ ನಲ್ಲಿ ಮಹಿಷಾಸುರಮರ್ದಿನಿ ಮತ್ತು ಬಲಗಡೆಯ ಗೂಡಿ ನಲ್ಲಿ ಭೈರವನ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ.

ಸಭಾಮಂಟಪ ವಿಶಾಲವಿದ್ದು (೬.೫ × ೬.೫೪ ಮೀ.) ಅದಕ್ಕೆ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳಿವೆ. ಸಭಾ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭಗಳಿವೆ (ಚಿತ್ರ ೬). ಅದರ ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಮಲ ಚಿತ್ರದ ಬದಲು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಾಲ್ಕು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಸಭಾ ಮಂಟಪದ ಛತ್ತನ್ನು ತದನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಕಟ್ಟಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಪೀಠ ಗಳಿವೆ. ಸಭಾಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನ ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಚಿತ್ರಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸರಳ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿವೆ.

ಎದುರಿಗೆ ತೆರೆದ ಚಿಕ್ಕ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯೆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿಯ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕೂಡಿಸಿದ ನಂದಿ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ (ಚಿತ್ರ ನಂ. ೭). ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಸಭಾ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯ ಕಂಬಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ.

೨)ಹುಲಗೂರು : ಕ್ರಿ.ಶ ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನ ದಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೪ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಶಾಸನ ಗಳು ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿವೆ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಡೆಯುವಾಗ ಒಂದು ಶಿವ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾಯದ ಅವಶೇಷಗಳು ಹೊರಬಂದವು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಉತ್ತರ ಕ್ಕಿರುವ ಶ್ರೀ ಮಹಮ್ಮದ್ ಯೂಸುಫ್ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಮಹಮ್ಮದ್ ಗೌಸರ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಹಾಳಾದ ಈ ದೇವಾ ಲಯದ ತಳಪಾಯವು ಸಿಕ್ಕಿವೆ (ಚಿತ್ರ ೮).

ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಅದರ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗುಡಿ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಿಂದ ಅಂತರಾಳದ ಅರ್ಧ ಭಾಗದವರೆಗೆ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಈಗ ಹೊರಬಂದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ವಿರುವ ಶಿವಲಿಂಗ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದರ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಶಿಲೆಯು ೧.೮೫ ಮೀ. ಪ್ರನಾಳದ ಎಡ ಗಡೆಯ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಹೊರಗಡೆ ಚಾಚಿದೆ. (ಚಿತ್ರ ೯-೧೦). ಮುಂದೆ ಚಿಕ್ಕ ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆ ಭಾಗವು ಅದರ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದೆ. ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಚೌಕಾದ ಪೀಠಗಳು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿವೆ. ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡಿವೆ. ಅಂತರಾಳದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದ ನೆಲವು ಹೆಚ್ಚು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಶಿಲೆಯು ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿದೆ. ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲ ಶಿಲೆಯ ಹಲಗೆಗಳು ಉಳಿದಿವೆ. ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯ ಉದ್ದ ಮತ್ತು ಅಗಲ ೩.೦೦ × ೦.೬೫ ಸೆಂ. ಮೀ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗಾತ್ರ ೩೩ × ೧೬.೭ ಸೆಂ.ಮೀ. ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣದ ಉತ್ಖನನ

5. EI, XVI, p. 332-37; p. 329-32; KI, VI. 54

ದಿಂದ ಆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲಿನ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಏರಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬಂದಿತು. ಈಗಿರುವ ಮೂರು ಸಾಲಿನ ಎತ್ತರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯು ಸುಮಾರು ೦.೬೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಇದ್ದು ಚಿಕ್ಕ ಸಭಾ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸ್ವಲ್ಪ ಆಳ ಹೊಂದಿದ ರಂಧ್ರಪೀಠಗಳು ಅಲ್ಲಿವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಪಾರ್ಶ್ವರೇಖೆಗಳು ಎರಡು ಸಮಾಂತರ ಲಂಬಕೋನರೇಖೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಭಾಗದಿಂದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿದು ಮತ್ತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಳಗೆ ಸಮಾಂತರವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬದಿಗೆ ಕೆಳಗಡೆ ತಿರುಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತ ಸುತ್ತಲೂ ಲಿಂಗದ ಮೇಲೆ ಉಡಿದಾರದಂತೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಶೈಲಿಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧–೧೨ ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಲಿಂಗದಂತಿದೆ. ಅಭಿಷೇಕದ ನೀರು ಹೋಗಲು ಪ್ರನಾಳದ ಜೋಡಣೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸ ಲಾಗಿದೆ.

ತಳಪಾಯದ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯು ಗರ್ಭಗೃಹದಿಂದ ಅಂತರಾಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದವರೆಗೆ ಹಾಸುಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖಮಂಟಪಗಳು ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ. ಅರ್ಧಗಂಬಗಳಿಗಿದ್ದ ಪೀಠಗಳು, ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳದ ಮೂಲೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿವೆ. ಕೆಲವು ಅಲ್ಲಿ ಈಗ ಕಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಗಂಬಗಳು ಬಹು ಚಿಕ್ಕವು. ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ರಂಧ್ರವುಳ್ಳ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಗಾತ್ರದ ಪೀಠಗಳು ಸಭಾಮಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿವೆ. ಬಹುಶಃ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುವುದು. ಈ ಹಾಳಾದ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಕಡಿಮೆ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅದರ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳು, ಅರ್ಧಗಂಬಗಳನ್ನು, ಅದರ ಅಳಿದುಳಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಯ ದಪ್ಪವಾದ ರಚನೆಯನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದಾಗ ಆ ದೇವಾಲಯದ ಎತ್ತರ ಬಹು ಕಡಿಮೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಯ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಅವಶೇಷಗಳು ಕಂಡುಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನಿತರ ಅವಶೇಷಗಳಾದ ಕಂಬಗಳು, ತೊಲೆಗಳು, ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕಟ್ಟಡ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತೇ? ಎಂದು ಊಹಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

೩) ಬನ್ನಿಯೂರು : ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೂರು ಶಾಸನಗಳು[6] ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪಾಂಡವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹತ್ತಿರವಿವೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಡೆ ಪಾಂಡವರ ಹೆಸರಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ಹೊಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಭೀಮೇಶ್ವರ ಅಥವಾ ಭೀಮ ದೇವಸ್ಥಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಕೃಷ್ಣ, ಧರ್ಮರಾಯ, ಅರ್ಜುನ, ನಕುಲ, ಕುಂತಿ, ಸಹದೇವ, ಕಾಳಿಕಾದೇವಿ, ಬಸವಣ್ಣ ಇವರ ಗುಡಿಗಳ ಸಮೂಹವಿದೆ (ಚಿತ್ರಗಳು ೧೧).

ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಮಾಳಿಗೆ ಅಂಚುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂಕಣ ಮತ್ತು ಗೋಡೆಯ ಅಲ್ಪಭಾಗ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದೆ (ಚಿತ್ರ ೧೨). ಅದಕ್ಕೆ ಚೌಕಾಕಾರದ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಳಿದುಳಿದ ಅಂತರಾಳದ ಅಂಕಣ ಇವೆ. ಆ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ತೊಲೆಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗೆ ಲೇಪಿಸಿದ ಸುಣ್ಣ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಎತ್ತರದಲ್ಲಿ ಅದರ ಹೊಸ ಗೋಡೆ (ಭಿತ್ತಿ) ಭಾಗ ಬಹು ಚಿಕ್ಕದಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮಣ್ಣಲ್ಲಿ ಹೂತಿದೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರದ ದಿನ್ನೆಯ ಮೇಲೆ ಈ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅಂತರಾಳದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದವರೆಗೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡು ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣು ಆವರಿಸಿದೆ. ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಒಳ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಗಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಮೂರು ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಅರ್ಧಗಂಬಗಳಿವೆ. ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶಿಲೆಯ ಒಂದು

6. & 7. S.I.I., VII, No. 3, 135

ಅಂಕಣವಿದೆ. ಅದರ ಹೊರಮೈಯ ಒಂದೊಂದು ಗೋಡೆಗಳ ಮಧ್ಯ ಎರಡೂಕಾಲು ಮೀಟರಿನಷ್ಟು ಮುಂಚಾಚುಗಳಿವೆ. ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಚಾಚುಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮಾದರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ (ಚಿತ್ರ ೧೩). ಪಶ್ಚಿಮಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಈ ಮಾದರಿಯ ಅರ್ಧಗಂಬ-ಶಿಖರಗೋಡೆಯಿಂದ ಹೊರಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಅದರ ಗುರುತುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು.ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಯ ಭಿತ್ತಿಯ ಭಾಗದ ಎತ್ತರ ಕೇವಲ ಒಂದು ಕಾಲು ಮೀಟರ್. ಸಾಮಾನ್ಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಸರಾಸರಿ ಉದ್ದ, ಅಗಲ ಮತ್ತು ದಪ್ಪ ಸುಮಾರು ೧:೨:೫.

ಈ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಗಾರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಕುರುಹುಗಳೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚೌಕಾಕಾರದ (೨.೨೫ ಮೀ × ೨.೨೫ ಮೀ) ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಒಳಗಿನ ನೆಲ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವುಳ್ಳ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಡಿಗಳು ಮಧ್ಯದ ಎರಡು ಸಮಾಂತರ ಲಂಬರೇಖೆಯ ಮಧ್ಯ ಭಾಗದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಬದಿಗೆ ಹೊರಚಾಚಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಂತರದವರೆಗೆ ಕೆಳಗೆ ಸಮಾಂತರ ರೇಖೆಗೆ ಹೊಂದಿ ಕೆಳಗಿಳಿದು ಸುತ್ತಲೂ ಉಡಿದಾರದಂತೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಉದ್ದುದ್ದ ಚಿಕ್ಕೆಗಳು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಎದ್ದು ಹೊರಹೋಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಪೀಠವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವ ಕ್ರಮ ನೋಡಿದರೆ ಅದು ಭಿನ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೂಪಿತವಾದುದೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಲಿಂಗದ ಕೆಳಗೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಶಿಲೆಯ ಪ್ರನಾಳವು ಎಡಗಡೆಯ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಯಿಂದ ಹೊರಚಾಚಿದೆ. ಶಿವಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಪೀಠ ಭಿನ್ನಕಾಲದವು. (ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನ). ಅದರ ಬಾಗಿಲು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಸರಳ ಶಾಖೆಗಳು ಬಾಗಿಲು ಫಲಕದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದ ಮೇಲೂ ಸಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಚಿತ್ರವು ಲಲಾಟ ಬಿಂಬದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಅದರ ಮುಂಭಾಗದ ಅಂಕಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಭಿತ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ ತೊಲೆಗಳಿವೆ. ಅದರ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ಸುತ್ತಲಿನ ನೆಲಸಮದವರೆಗೆ ಅಗೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಎರಡು ಗಾತ್ರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ೩೩ × ೨೧.೬ ಸೆಂ.ಮೀ. ಮತ್ತು ೨೭ × ೨೧.೬ ಸೆಂ.ಮಿ. ಇವೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೩೭ರ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮುಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದತ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವರನ್ನು ಭೀಮೇಶ್ವರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಪಕ್ಕದ ಧರ್ಮರಾಯನ ಗುಡಿ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿವೆ.

ಕಾಲಮಾನ : ಆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರದ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಬನ್ನಿಕೊಪ್ಪ ಮತ್ತು ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿದ್ದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದ ದತ್ತಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಕಾಲಮಾನವನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಅವುಗಳ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಗಾತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಳತೆಗಳು ಗೊತ್ತಾಗಿವೆ.

ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ, ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ನಮೂನೆಯನ್ನು ಅರ್ಧಗಂಬದ ಭಿತ್ತಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದು, ಈ ಮಾದರಿಯ ಶಿಖರ - ಅರ್ಧಗಂಬದ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಲು ಇಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಪುಡಿ ಮಿಶ್ರಿತ ಮಣ್ಣನ್ನು ಕೂಡಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಹಿಂಚಾಚು ಮುಂಚಾಚು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಶಿಖರಗಳ ಹೊರಮೈಮೇಲೆಯೂ ಮುಂದುವರಿದಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ಎರಡೂ ಕಡೆಯ (ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬನ್ನಿಕೊಪ್ಪ) ದೇವಾಲಯಗಳ ಕಂಬ - ಅರ್ಧಗಂಬ ಬಾಗಿಲು ಫಲಕ, ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮಾದರಿಗಳು, ಗುರುತಿಸಲು ಕಾಲಮಾನ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿವೆ.

ಹುಲಗೂರು ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಪರಿಸರದ ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಾರಂಭ ಕಾಲದ ಮೃತ್ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಜನವಸತಿಯ ಇನ್ನಿತರ ಕುರುಹುಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಹರಡಿವೆ. ಆದರೆ ಬನ್ನಿಯೂರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರದ ಧರ್ಮರಾಯನಗುಡಿ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ

ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಅರ್ಜುನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ಮತ್ತು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಂದೀಶ್ವರ ದೇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.[7] ಈಗ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಕಾಲಪೂರ್ವದ ಶಿವಲಿಂಗ ಅರ್ಜುನ (?), ನಂದಿ ಇನ್ನಿತರ ತದನಂತರದ ಕಾಲದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಅವಶೇಷಗಳ ಭಾಗಗಳು ಈಗ ಕಾಣಸಿಗವು. ಬಹುಶಃ ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೆಯ ಶತಮಾನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅದು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ತದನಂತರ ಈಗಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಈಗ ಧರ್ಮರಾಯನ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣ ದೇವಾಲಯ ಗುಡಿ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ತೆರೆದ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಆ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಂಬ, ಅರ್ಧಗಂಬ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಈ ಭೀಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿ, ಅದರ ಮುಂದಿನ ಅಂಕಣದ ಅರ್ಧಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯ ಹೊರಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ ನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಅರ್ಧಗಂಬದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶೈಲಿಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ಆದರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಳತೆಯು ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೩-೪ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಪಟ್ಟದ ಕಲ್ಲಿನ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮತ್ತು ಕಾಶೀ ವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಕಂಡು ಬಂದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಬನ್ನಿಯೂರಿನ ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಸುಮಾರಾಗಿ ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಆ ಕಟ್ಟಡದ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿ.ಶ. ೩-೪ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಡಾ|| ಅ. ಸುಂದರ ಅವರು ಈಗಾಗಲೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವರು.[8]

ಈ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿವೆ. ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ದೇವಾಲಯದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗಾತ್ರದ ಅಳತೆಯು ಇನ್ನುಳಿದ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೇರೂರ ಮತ್ತು ಶಿಗ್ಗಾವಿಯ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಮತ್ತು ಚಿಕ್ಕೇರೂರು -ಶಿಗ್ಗಾವಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಳತೆಗಳು ಸುಮಾರಾಗಿ ಒಂದೇ ಇವೆ.

ಆದರೆ ಹುಲಗೂರು ಮತ್ತು ಬನ್ನಿಯೂರ ಗ್ರಾಮದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಲಿಂಗಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ನಮೂನೆಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಬಹುಶಃ ಬನ್ನಿಯೂರು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಲಗೂರಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಹುಲಗೂರು ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಂಡಿಯನ್ನು ಸುಮಾರು ಅರ್ಧ ಮೀಟರ್ ಆಳದವರೆಗೆ ತೋಡಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಬಹುಶಃ ಶಿವಲಿಂಗದ ಪೀಠವು ಹೊರ ಬಂದವು. ಆದರ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಳತೆಯು ಪಕ್ಕದ ದೇವಾಲಯದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತವೆ. ಲಿಂಗ ಪೀಠದ ಶೈಲಿಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಾದರಿಯನ್ನು ಹೋಲುವುದು. ಇನ್ನಿತರ ಅವಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ಕಟ್ಟಡದ ರಚನೆ ಮುಂತಾದವು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಟ್ಟಡ ಎಂತಹದು ಎಂಬುದನ್ನು ಊಹಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ,

7 S.I.I., VII, No. 3, 135

8 ಅ. ಸುಂದರ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂಪುಟ ೫, ಸಂಚಿಕೆ ೨, ೧೯೭೨, "ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದ ಒಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡ," ಪು. ೩೫-೪೨

ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಕಾಲಮಾನ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೩–೪ನೆಯ ಶತಮಾನ. ಅಲ್ಲಿ (ಹುಲಗೂರ) ಉತ್ಖನನವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ಕದಂಬನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ, ಆದರ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದ ಹಿಂಚಾಚು, ಮುಂಚಾಚು ಮತ್ತು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟಡದ ಶೈಲಿಯು ಈಗಾಗಲೇ ತಿಳಿದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೩–೪ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪ನೆಯ ಶತಮಾನ ಮತ್ತು ನಂತರದ ಕಾಲಮಾನದ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ಹೊಯ್ಸಳ ಯಾದವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹುಲಗೂರು, ಬನ್ನಿಯೂರು ಮತ್ತು ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ ಇವುಗಳ ಎರಡನೆ ಭಾಗದ ಶೈಲಿ-ರಚನೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧-೧೨ ನೆಯ ಶತಮಾನ.

ಆದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಸಮಕಾಲೀನ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೆಂಗಳೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ, ಕುಪ್ಪಟೂರು ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ಕೆಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ಕಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಈ ಕಾಲದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆ ದೇವಾಲಯದ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವ ಲಿಂಗದ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ (ಬಾಣ)ವು ಶೈಲಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದ್ದಾಗಿದೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಗಾರೆ ಬೆರೆಸಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಗಾರೆಯು ಹೊದಿಕೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದ್ದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿದ ಪ್ರನಾಳಗಳನ್ನು ನೆಲದ ಮೇಲಿಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಈ ರಚನಾ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ನ್ಯೂನತೆಗಳು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಭಾಗ—ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ ಈಶ್ವರ (ಗುಂಡೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮-೯ನೆಯ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು, ಹುಲಗೂರು ಮತ್ತು ಬನ್ನಿಯೂರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦ ನೆಯ ಶತಮಾನದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು

ಅನ್ವೇಷಣೆ ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಪರವಾನಿಗೆ ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿ ಡಾ॥ ನಾರಾಯಣರೆಡ್ಡಿ ಜಿ.ಕೆ. ಮತ್ತು ಕುಲಸಚಿವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಹಂಸಬಾವಿಯ ಶ್ರೀ ಭೋಜರಾಜ ಪಾಟೀಲ, ಮತ್ತಿಹಳ್ಳಿಯ ಶ್ರೀಮತಿ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಪಾಟೀಲ ಅವರು ಅನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಹುಲಗೂರು ಮಂಡಲ ಪಂಚಾಯತಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ ಪಾಟೀಲರು ನೀಡಿದ ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ○